

ANA OLOS

Anton Golopenția: *Rapsodia epistolară* la final ¹

Născut la Prigor (Caraș-Severin) în 1909, cu studii de Drept și Filosofie la București, cu stagii de specializare la Paris și Berlin, un doctorat în sociologie la Leipzig, membru în echipele de cercetare ale lui D. Gusti, șef de cabinet al lui D. Gusti când acesta a devenit ministru, director al Institutului Central de Statistică (1948), judecat apoi în procesul lui Pătrășcanu, sociologul Anton Golopenția, fondator al școlii românești de geopolitică, s-a stins în închisoarea de la Văcărești în septembrie 1951, lăsând în urmă o operă neterminată.

După publicarea primelor volume din *Opere complete*² și a documentelor cercetării conduse de Anton Golopenția și echipa sa în Transnistria (1941-43)³, prin apariția volumul IV, și ultimul, din monumentală *Rapsodie epistolară* (umând să mai fie publicate scrisorile în limbi străine), Sanda Golopenția, Emerita de la Brown University, se apropie de încheierea recuperării și redării culturii românești a moștenirii rămase de tatăl său, dând astfel un nou sens a ceea ce s-a înțeles până acum prin *restitutio ad integrum*.

Așa cum au scris și recenziții volumelor precedente ale corespondenței, avem de a face cu o întreprindere exemplară și unică, atât în ce privește valoarea scrisorilor în sine, păstrate ca printr-o minune dat fiind destinul tragic al familiei Golopenția, cât și prin acribia și probitatea intelectuală a celei care le-a dat o nouă viață scrisorilor printr-o muncă uriașă de descifrare, ordonare, transcriere, adnotare și comentare. Acest gest de reverență și dragoste filială reconstituie nu numai imaginea lui Anton Golopenția văzut de familie, prieteni și colaboratori, ci mijloacește o reconstituire a „interbelicului” și a unei generații excepționale de tineri intelectuali români, formați și afirmați în context european.

Inițiativa publicării scrisorilor fusese făcută de Ștefania Golopenția, soția sociologului, care, în 1977, predase la Editura Eminescu o selecție din corespondența lui A.G., dar s-a stins din viață în 1979 fără ca volumul să fi fost tipărit. Selecția de scrisori va fi publicată de Sanda Golopenția abia în 1999⁴. Ea însăși pornește procesul de recuperare a întregii corespondențe – *Rapsodia epistolară* – în ordinea alfabetică a corespondenților, primul volum apărând la Editura Albatros în 2004. Acesta a cuprins între schimburile epistolare masive, pe cele cu Petru Comarnescu sau cu Miron Constantinescu care, inițial membru al echipei de cercetare condus de A. G., va deveni un personaj politic influent în vremea comunismului și, cum menționează editoarea în Introducerea la volumul IV, „va trasa sarcina” recuperării activității sociologice a lui A. G. unor subalterni (XXX). Volumul II conține corespondența „de dragoste” și „de lucru” dintre A. G. și Ștefania Golopenția, volumul III fiind dominat de corespondența lui A. G. cu familia și cu profesorul-mentor Dimitrie Gusti.

¹ Anton Golopenția. *Rapsodia epistolară: Scrisori primite și trimise de Anton Golopenția (1923-1950)*. Volumul IV (Marele Stat Major - Iuhim Zelenciuc). Text stabilit de Sanda Golopenția și Ruxandra Guțu Pelazza. Introducere și note de Sanda Golopenția. Editura Enciclopedică, București, 2014, 699 p.

² Vol. I *Sociologie*. Univers Enciclopedic, București, 2001, 812 p. și vol. II *Statistică, demografie și geopolitică*. Univers Enciclopedic, 2002, 704 p.

³ *Românii de la Est de Bug*. Editura Enciclopedică, București, 2006, Vol. I și II, 1546 p.

⁴ *Ceasul misiunilor reale: scrisori către Petru Comarnescu, Ștefania Cristescu (Golopenția), Dimitrie Gusti, Sabin Mănuilă, Iacob Mihăilă, H. H. Stahl și Tudor Vianu*. Editura Fundației Culturale, București, 1999

De o deosebită valoare orientativă este Introducerea Sandei Golopenția la volumul IV – „O rapsodie epistolară a interbelicului românesc” – conținând „remarci privindu-l în exclusivitate cât și comentarii ale unor linii de forță care nu au devenit vizibile decât o dată cu publicarea integrală a seriei” (XXVII), fapt care ne determină să zăbovim în special asupra ei.

Se începe cu informații despre structura cantitativă a volumului IV, ce întrunește un corpus enorm de scrisori trimise și primite de la 280 de corespondenți (între 1923-1950) și acoperind literele de la M la Z. Așa cum citim într-o notă de subsol, „numărul acesta, egal cu numărul schimburilor epistolare din ansamblul *Rapsodiei* e inferior realității, întrucât au existat corespondenți multipli” (LXXXVIII). La corespondențele „masive” având un „caracter existențial” apare numele binecunoscut al lui Tudor Vianu dar și al mai puțin cunoscutului Victor Rădulescu-Pogoneanu, în timp ce schimburile epistolare cu Mihai Pop, Iacob Mihăilă, Octavian Neamțu și H.H. Stahl, au un caracter profesional (XXX). Dar, afirmă autoarea, un rol important îl au „și unele din schimburile epistolare minime, care scot din umbră și uitare episoade istorice și oameni”, exemple fiind Nicolae Titulescu și Aureliu Ion Popescu XXXI). Am putea adăuga scrisoarea lui Constantin Noica adresată Ștefaniei Golopenția, în care filosoful se oferea să traducă, la aproape douăzeci de moartea lui A.G., teza de doctorat a acestuia, în vederea publicării în străinătate.

Comentând „scrisori ale adolescenței”, Sanda Golopenția ne înfățișează câțiva dintre prietenii statornici ai tatălui său. Corespondența cu Tudor Vianu, asistent onorific la seminarul lui D. Gusti și participant la campania monografică de la Drăguș, de pildă, reflectă căldura relației dintre profesor și student, schimbul de informații și idei despre perioadele petrecute în Germania, etc.. Aflăm lucruri interesante și despre T. Vianu care, datorită faptului că între temele de sociologia culturii alesese cinematografia, a pregătit terenul pentru filmele sociologice ale Școlii Gustiene” (XXXVII).

Sub titlul „Scrisori ale solidarității”, ni se prezintă corespondența cu Octavian Neamțu, a cărei a doua etapă este de „conlucrare la distanță” în vederea publicării unei reviste de orientare a tineretului din întreaga Românie, pentru a se contracara influența „eseiștilor” și „gardiștilor” (XLV). Pregătirea tezei de doctorat în Germania îi permite lui A. G., la fel ca și prietenilor săi studenți peste hotare, să-și construiască o altă imagine despre situația României în contextul relațiilor internaționale. A. G., pe care situația din Germania îl făcuse să realizeze că din acel moment nu se mai putea separa politica internă și externă a statelor, îi scrie în 1936 lui N. Titulescu – eliminat din guvern deoarece preconizase o apropiere a României de U.R.S.S. –, susținând „caracterul geopolitic prevăzător” al concepției titulescien (LI).

Schimbul de scrisori dintre A. G. și H.H. Stahl este prezentat pentru că reflectă problemele cercetărilor pe teren și a tensiunilor iscate din pricina unor viziuni diferite între D. Gusti și colaboratorii săi. H.H. Stahl considera campania cercetărilor monografice încheiată, iar vechea monografie moartă, el dorind să facă o monografie de unul *singur*, orientându-se spre trecut și morfologia sătească (LIII). El deplângea deja în 1934 sfârșitul iminent al satului românesc, susținând că sarcina sa era să alcătuiască procesul verbal al acestei dispariții. Considera că tânărul A. G. era singurul dintre cercetători care putea îmbina teoria cu practica, datorită dragostei sale pentru sat și-l aștepta cu nerăbdare să revină în țară. (LV). Totuși, H.H. Stahl, gata să accepte compromisul când era vorba să-l contracică pe profesorul Gusti, a fost printre cei care s-au opus inițiativelor lui A.G..

Editoarea numește corepondența dintre A. G. și Mihai Pop „scrisorile conclucrării”, datorită afinităților dintre cei doi și buneii lor colaborări în monografia satului Dâmbovnic (LVI),

cercetare inițiată și condusă de A. G. în 1939. Spre deosebire de metoda de cercetare a echipei profesorului Gusti, A.G. credea în cercetarea satelor „pe probleme cheie, în locul monografierii exhaustive”, susținând introducerea aparatului statistic în colectarea și prelucrarea datelor, urmărindu-se, de exemplu, starea populației, mișcarea ei, evoluția postbelică a proprietății agricole, analiza economică a gospodăriilor rurale etc. (LXI). Cercetarea din plasa Dâmbovnic, Argeș, a devenit astfel prima *monografie sociologică zonală* din România. Lectura corespondenței dintre cei doi (unele scrisori adresate de M.P. lui A.G. fiind colective) arată căldura și dragostea cu care era privit A. G. de către colaboratorii săi. Lungile scrisori adresate de Mihai Pop, pe ton glumeț în 1932, cu „Iubite și prea înăcrite Director, Custode și membru în diverse comitete și comiții” sau cu „Iubite domnule Șef, Director, Monografist emerit și dorit etc. etc.” (p. 254-55), iar mai apoi, spre sfârșitul deceniului, afectuos, dar fără veselie, doar cu „Dragă Anton”, sunt edificatoare. Dar importanța scrisorilor depășește cu mult interesul particular. Astfel cele două rapoarte trimise ministrului D. Gusti despre cercetarea de la Dâmbovnic, incluse în corespondență, oferă cititorului o imagine despre anvergura și seriozitatea cercetărilor pe teren în satele din Argeș. Dacă în scrisorile adresate, cu entuziasm juvenil, de Mihai Pop lui A.G. despre modul în care urma să se desfășoare cercetarea pe teren, rapoartele despre munca întreruptă după 58 de zile, cu echipa eterogenă ca pregătire revocată din pricina situației politice în septembrie 1939, reflectă deja munca temeinică depusă și intenția de a se continua documentarea în bibliotecile din București, la fel și necesitatea imperioasă de a se relua lucrul pe teren.

Conștientă de faptul că unii dintre corespondenți sunt necunoscuți pentru mulți cititori, Sanda Golopenția realizează două superbe portrete de intelectuali români, deveniți și ei victime ale regimului comunist. Primul, Victor Rădulescu-Pogoneanu (LXVI-LXXXIII) „face parte, împreună cu B. Coste, din aripa diplomatică a <cvadruplei alianțe> tinerești de la începutul anilor 1930, în care intră, alături de ei, A.G. și Neamțu, ultimii doi știind de timpuriu că vor lucra în țară pentru cultura românească” (LXVI). Lui Pogoneanu îi trimite tânărul A. G. observațiile sale despre Germania, unde a devenit „bun român adeseori împotriva Germaniei”, căci ședea acolo îi deschide ochii și asupra celor ce se întâmplă în țară, realizând necesitatea unei metode pentru interpretarea lucidă a faptelor (LXVIII). Iată ce-i scria A.G. lui V. R.-P. în mai 1935:

„Câștigul adevărat al șederii mele în Germania e că am ajuns să văd limpede toate articulațiile României vremii noastre și situația ei în lume. Aici, unde incontestabil că vezi cum se mișcă istoria, ți se ascut ochii pentru conflictele latente și problemele evitate. Istorie românească am făcut serios, statisticile noastre le-am gândit, experiența mi-am lămurit-o cât se poate. / Gândul că imaginea la care am ajuns ar putea lămuri multe fețe ale dezorientării noastre postbelice, că pot indica alt drum celor tineri, mi-a venit prin ianuarie. Am umplut atunci, în câteva zile un dosar întreg cu notițe, formulări, schițe. Dominat de dorul acestui îndreptar, abia am mai putut face altceva (p. 353).”

Portretul lui V. R.-P. din introducere e întregit de schița biografică, notele și comentariile editoarei. La fel se întâmplă cu absolut toți corepondenții din volum, oferindu-se informații suplimentare, referiri la personalități, la articole apărute în diferite reviste acum în arhive, mergând până la a cita, de pildă, și informații din interviurile televizate ale Eugeniei Vodă etc., toate acestea întru edificarea cititorilor, dar atestând și enorma muncă de documentare în editarea corespondenței.

Un alt fel de interes prezintă paginile, adevărat, mai puține, dedicate lui Aureliu Ion Popescu (LXXXIII-LXXXVIII). Economist școlit peste hotare, fost bursier la London School

of Economics (1818-1923) și al Fundației Rockefeller la Columbia University din New York, mai apoi profesor la Paris, specialist în probleme de politică monetară în țară, colaborator cu recenzii la revista „Arhiva” despre cărțile unor reputați economiști străini (să-l amintim doar pe John Maynard Keynes) sau referitoare la relații internaționale. (Merită reținută referirea la recenzia cărții lui Charles Upson Clark, apărută la New York în 1927: *Besserabia – Russia and Roumania on the Black Sea*, care ar putea prezenta interes și în context actual.) La fel de important e „transferul” lui Al. Popescu, din activitatea în diferite ministere la cea de întemeietor al unei ferme model la Perieți, considerând că prosperitatea satelor s-ar putea întemeia pe producția agricolă mică și mijlocie, în opoziție cu producția industrială de serie preconțată de Marx (LXXXV). După instalarea regimului comunist, Al. Popescu a fost trimis la canal și ferma model devalizată. Reintrată în posesia ruinelor fermei, fiica agronom a soției lui Popescu a donat ceea ce a mai rămas Muzeului Național de Agricultură din Slobozia, iar ferma din Perieți e recunoscută de Ministerul Culturii în 1996 ca singurul monument de istorie agrară din România (LXXXVIII).

Sub titlul „Vocile scrisorilor” (LXXXVIII-CXIV), recapitulând, autoarea face distincție între „grupurile proxime” (A), incluzându-l și pe A.G., alături de membrii familie, gazde, colegi de liceu sau de facultate, mișcarea gustiană, Ministerul Instrucției, Cultelor și Artelor, cei din redacție sau colaboratori ai revistei „Sociologia românească”, arestați, deținuți și grupuri din care A.G. nu face parte (B), de pildă sociologi, geografi, istorici, funcționari la Ministerul de Externe, scriitori, artiști plastici, asociații culturale etc., grupările îmbogățindu-se prin note și comentarii (XCIV).

Dacă în multe dintre scrisorile din tinerețe din volum apăruseră considerații despre arta epistolară, citate și de Sanda Golopenția, în ultima parte a Introducerii, după un sumar al celor realizate prin publicarea scrisorilor, se găsesc observații ale profesoarei cu referire la diferența dintre corespondență și istoria orală – ambele importante surse de informație:

„Scrisorile, scrise de obicei la cald, în miezul întâmplărilor, tind să fie mai precise decât istoria orală, în care neajunsurile memoriei sau, dimpotrivă, travaliul ei de justificare, raționalizare, exaltare a importanței celui care rememorează ne îndepărtează, deseori considerabil, de faptul brut. / Confruntând documente distincte, scrise sau vorbite liber cum sunt scrisorile și dialogurile de istorie orală cu documentele scrise sub imperiul forței, cum sunt declarațiile în situații de arest, măsurând distanțele dintre ele și căutându-le explicația, ne putem apropia treptat de realitatea pe care fiecare dintre ele o spune pe cât o ascunde. *Rapsodia epistolară*, ca și *Ultima carte*⁵ se vor pieșa ale imensului puzzle din care încercăm să asamblăm trecutul apropiat al generațiilor care ne-au precedat” (XCVIII)”.

Din câte se vede din cele prezentate, infim de puțin față de câte s-ar putea scrie, cele patru volume ale Rapsodiei epistolare, deși pot fi citite alegând și zăbovind asupra schimbului de scrisori dintre A. G. cu unul sau altul dintre corespondenți, dimensiunea copleșitoare a volumelor editate și complexitatea fațetelor perioadei istorice, ar putea servi ca material de studiu multor cercetători, fie ei istorici, sociologi, etnologi, etc.. Iar modul exemplar în care au fost editate scrisorile ar putea fi util pentru cei care ar întreprinde o atare muncă de acum încolo.

Fie prin cărțile proprii sau ca recuperatoare și editoare a operei părinților săi, Profesoara Sanda Golopenția devine, prin temeinicia a tot ceea ce face, un adevărat model pentru tânăra generație de cercetători români, oriunde s-ar afla ei.

⁵ *Ultima carte. Text integral al declarațiilor în anchetă ale lui Anton Golopenția aflate în Arhivele S.R.I.*, Editura Enciclopedică, București, 2001, 868 p.